

Копилова С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Біла І.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФІЛОСОФСЬКОГО, ПСИХОЛОГІЧНОГО Й СИСТЕМНОГО ОСМИСЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ «СТИЛЬ»

У статті здійснено осмислення терміну «стиль» на засадах системно-еволюційного підходу. Це сприятиме зменшенню неоднозначності в тлумаченні понять «когнітивний стиль», «стиль життя», «стиль керівництва» тощо, а також зробить можливою критичну оцінку численних наукових праць, присвячених аналізу цього поняття.

На засадах системно-еволюційного підходу розроблено, обґрунтовано й перевірено теоретико-методологічну конструкцію поняття «стиль», розгляд якого можливий у чотирьох аспектах: аспект матерії, аспект простору, аспект часу, аспект руху. Кожен із аспектів розгляду дозволяє зрозуміти категорію «стиль» через різноманітність виявів. Кількість виділених аспектів і їх послідовність відповідають принципу глобального еволюціонізму, а їх назва, – моменту творення тої чи іншої організаційної форми матерії, що стає об'єктом пізнання (природа, життя, розум, творчість). Вони також узгоджуються з основними законами матеріалістичної діалектики, які виражають механізм руху матерії, а також властивістю відображення, якою володіє матерія, і яка має універсальне значення для її розуміння.

Структура стилю як динамічної підсистеми складної системи має дві сторони: індивідуально-психологічну (дієву, адаптаційну) і особистісну (системну). Для їх розрізнення стиль розглянутий в аспектах матерії (стиль мислення), простору (стиль життя), часу (когнітивний стиль), руху (творчий стиль особистості). Системно-еволюційний підхід до аспектного аналізу складного міждисциплінарного терміну «стиль» дозволив уточнити концептуальні ознаки понять «когнітивний стиль» і «творчий стиль» як науково-психологічних категорій.

Підсумовуючи зазначено, що теоретико-методологічна конструкція категорії «стиль» дозволяє встановити аналогію між концептами соціологічної й психологічної наук, що описують та пояснюють механізми виникнення й становлення творчого стилю особистості. Ці положення є актуальними для проектування психолого-педагогічної дії у перехідні періоди онтогенетичного розвитку особистості (наприклад, підлітковий вік) або філогенетичного розвитку суспільства (наприклад, перехід до інформаційного суспільства).

Ключові слова: системно-еволюційний підхід, система, стиль життя, когнітивний стиль, творчий стиль особистості, перехідний вік, соціальні практики, потреби, можливості.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується процесами глобалізації й викликами, зумовленими війною. Це зумовлює необхідність діяти відповідно до ситуації. Норми, стереотипи, культурні зразки відходять на другий план, адже в нових умовах вони не завжди гарантують адекватну адаптацію до мінливого середовища. Першочергового значення набувають динамічні характеристики особистості, які дозволяють пройти випробовування на стійкість.

Стиль є міждисциплінарним поняттям, що застосовується в філософії (стиль мислення), соціології (стиль життя), психології (когнітивний стиль) тощо. Важливе значення має категорія

«стиль» для характеристики творчого потенціалу особистості та особливостей професійної діяльності представників допомагаючих професій. Маючи фундаментальне значення для розуміння людської сутності й духовного світу особистості, стиль стає однією з ключових категорій, що використовується у психологічній науці для вирішення проблем розвитку особистості. Не завжди очевидними є специфіка і взаємозв'язок різних процесів і властивостей особистості, отже, виникає необхідність наукового осмислення об'єктивного змісту й формального значення відповідної категорії. Розуміння сутності стилю у всій багатоас-

пектності можна розкрити тільки через узагальнювальну систему суджень, які відображають різні аспекти цієї категорії. Саме через це виникла ситуація неоднозначності в інтерпретації когнітивного стилю й стилю життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «стиль» стало предметом аналізу різних напрямів гуманітарної думки. Науковці доводять, що в гуманітарній науці немає єдиного усталеного погляду на визначення понять «стиль життя», «когнітивний стиль». А. Чеботарьовою (2010) розглянуто теорії, що містять вихідні положення теорій щодо сутності когнітивного стилю у хронологічному порядку. К. Михайльовою та Н. Шкурапет (2020) з соціологічних позицій проаналізовано поняття «спосіб життя» та «стиль життя», а також встановлено можливості їх застосування з метою дослідження індивідуального здоров'я людини. Є. Потапчук, Н. Пилявець (2021) здійснено теоретичний аналіз категорії «когнітивний стиль» з метою подальшого дослідження ступеня впливу когнітивного стилю особистості на формування самозбережувальної поведінки. Неоднозначність концептуалізації поняття «стиль» перешкоджає системному дослідженню механізмів формування когнітивного стилю у психології, стилю життя у соціології, творчого стилю особистості в соціальній роботі.

Мета статті – розробити теоретико-методологічну конструкцію терміну категорії «стиль» на засадах системно-еволюційного підходу й продемонструвати прикладну значущість для концептуалізації понять «стиль життя», «когнітивний стиль», «творчий стиль особистості».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до принципу глобального еволюціонізму системний об'єкт розглядається як багатовимірний і багаторівневий. Ми виходимо з припущення, що кількість аспектів розгляду системного об'єкта, який еволюціонує, має відповідати кількості організаційних форм матерії, тобто мати чотири аспекти розгляду. Також до уваги прийнято положення про те, що первинне значення мають філософські категорії «матерія» й «руху»; «простір і час субординовані руху як своїй сутності; будь-який рух протікає у просторі й часі» (В. Тугарінов). Таким чином, нами виділено 4 аспекти системного аналізу терміну «стиль»: аспект матерії, аспект руху, аспект простору, аспект часу.

Наступне завдання, – встановлення порядку розгляду виділених аспектів. Оскільки у складі системи можуть бути виділені підсистеми, постає питання про первинність тої чи іншої. Напри-

клад, при розгляді категорії «матерія» у філософії постає питання про те, що уважати первинним: субстанціональну сторону, що має онтологічну природу, чи ідеальну, що має когнітивну якість (питання про Початок світу). Становлення загальнонаукової картини світу, що ґрунтується на принципі глобального еволюціонізму, дозволяє припустити первинність матерії, причому з великою ймовірністю первинне значення мають математичні константи, які виражають універсальний порядок речей, а не самі речі. Аспект матерії, що відповідає еволюційно першій формі організації матерії, дозволяє розглянути об'єктивні чинники становлення творчого стилю особистості. У даній площині можливе застосування поняття «стиль мислення», яке дозволяє звернути увагу на зв'язок пізнання й свідомості. Матерія, природа володіють властивістю відображення, яка на рівні органічного світу набуває форму пізнання. Відомо, що свідомість є вищим рівнем розвитку психіки.

У наукових розвідках об'єктивний чинник становлення стильових особливостей суб'єктності особистості відображений фрагментарно, насамперед при розгляді стилів мислення і когнітивних стилів.

Ідеальна сторона матерії присутня в психологічних дослідженнях когнітивного стилю; вона пов'язана з функціями контролю й регулювання. Когнітивні стилі як утворення організуючого порядку обмежують і опосередковують мотиваційні впливи, виконуючи у структурі індивідуальності функцію контролюючої інстанції і забезпечують реалістично адаптивні форми активності (Р. Гарднер).

Специфічну групу складають дослідження (А. Авер'янова, Т. Бушуєва, Д. Уорделл і Дж. Ройс, А. Міллер, Ч. Носал), зорієнтовані на встановлення залежності властивостей уваги від різних когнітивних стилів. Увага є не психічним процесом, а характеристикою внутрішньої психічної та зовнішньої практичної активності особистості. Вона забезпечує вибіркоче зосередження психічної діяльності на об'єкті, активізацію потрібних і гальмування непотрібних в даний момент психічних процесів, відбір даних, які надходять відповідно до актуальних потреб суб'єкта. Зауважимо, увага пов'язана зі статикою, а не динамікою системного утворення. Зосередженість будь-якої психічної діяльності, є важливим фактором організації й контролю. Як зазначає О. Козаченко, у такому підході враховано як суб'єктивні, так і об'єктивні компоненти стилю життя, а включення предметів враховує тенденції консьюме-

ристського суспільства, важливою рисою якого є матеріальне споживацтво [2, с. 12].

Отже, при розгляді стилю в аспекті матерії важливо враховувати об'єктивну складову, яка може бути виражена через параметри предмета, який пізнається засобами логічного мислення. Проте об'єктивною складовою, що пов'язана з пізнанням предметного світу, стиль мислення не обмежується; воно містить суб'єктивну складову, яку доцільно аналізувати в аспекті часу. Природа виступає як можливість або обмеження в становленні й реалізації творчого стилю особистості.

У психології дослідження стилю починаються з аналізу поняття «стиль життя» (А. Адлер, 1956; Г. Олпорт та ін.); воно пов'язується зі способом функціонування індивіда в середовищі. А. Адлер визначає стиль життя як набір особливостей і звичних способів функціонування індивіда в навколишньому середовищі, який виробляється індивідуально як компенсація конкретної неповноцінності і спосіб досягнення поставленої життєвої мети. стиль життя трактується як захисна тенденція, якою особистість оснащує свій життєвий план досягнення певної фіктивної мети, спрямованої на набуття почуття переваги та компенсації почуття неповноцінності [8]. Життєвий стиль виступає як компенсаторно-захисний механізм; таке бачення демонструє прихильність науковця психоаналітичній традиції.

Саме з аспекту простору, що співвідносний з параметрами матеріального світу, починається дослідження стильових феноменів у пострадянській психології. Простір розглядається як «предметні зовнішні умови діяльності». В аспекті простору традиційно розглядається поведінка людини (біхевіоризм) і предметна діяльність. Проте, як абсолютно слушно зауважує Т. Горпініч, закономірності індивідуальної поведінки не тотожні закономірностям поведінки взагалі. Відповідно, понятійний апарат загальної психології, не може бути механічно перенесений на розуміння механізмів психічної діяльності конкретного індивідуума. Індивідуальна поведінка пов'язана з феноменом індивідуального суб'єкта [1]. Це положення стає більш зрозумілим, якщо виходити з того, що потреби можуть мати вітальний і духовний характер. Як стверджує І. Міняйло, постмодерна парадигма ґрунтується на перетворенні споживання із практики задоволення фізичних потреб на практику задоволення соціально сконструйованих «ідеальних» потреб [4, с. 83]. Стиль життя особистості має інструментальне значення в задоволенні духо-

вних потреб особистості, а саме, потреби в само-реалізації.

Властивості стилю мають безпосереднє відношення до інтелекту людини, який є якістю, що відрізняє її від тваринного світу. Через це когнітивний стиль в одних випадках розглядається як одномірна характеристика (якість), у інших, – як багатомірна. О. Портяна вказує, що структурних компонентів цілісного когнітивного стилю індивідуальності, найбільш дослідженими є поле-залежність/полenezалежність, вузький/широкий діапазон еквівалентності, вузькість/широта категоризації, ригідний/гнучкий пізнавальний контроль, вузькість/широта сканування, імпульсивність/рефлексивність, когнітивна простота/складність та ін. [6, с. 553]. Т. Горпініч приходить до висновку, що діяльнісні визначення когнітивних стилів, коли стильова властивість визначається у процесі її застосування, є ознакою другого етапу дослідження когнітивного стилю [1].

Таким чином, при розгляді стилю життя в аспекті простору, доцільно виділити важливі положення:

Існує зв'язок між стилем життя та виконанням людиною соціально-біологічних функцій (у тому числі зміцнення здоров'я);

Предметне й соціальне середовище є простором, що запускає адаптивний механізм, який діє за принципом компенсації відхилень від рівноважного стану (предметне середовище); 2) гальмує або посилює (резонує) вияв творчої індивідуальності (соціальне середовище). Стиль життя має адаптивну природу;

Вітальні потреби є чинником, а духовні потреби – продуктом становлення стилю життя.

Н. Пилявець, Є. Потапчук при дослідженні когнітивного стилю вказують на важливість прийняття до уваги взаємодії природних і соціальних властивостей, організму та особистості, що виступають єдиним цілим [5]. Встановлення єдності цих аспектів стало можливим завдяки дослідженню феномену стилю у другій половині ХХ століття.

У дослідженнях когнітивного стилю чітко простежуються два підходи: розгляд його як особливого структурного рівня особистості і як інтелектуального механізму переробки інформації.

Насамперед, важливою ознакою когнітивного стилю є зв'язок зі структурою особистістю. Учені намагалися відшукати деякі структурні константи в когнітивній сфері особистості (когнітивні ати-туди), які виступали як посередники між афективними станами і зовнішніми впливами. Результати

досліджень когнітивного стилю лягли в основу створення когнітивних теорій особистості. У них, на протипагу персонологічним напрямкам, стверджується, що детермінанти особистісних рис і своєрідність індивідуальної поведінки слід шукати в особливостях сприймання, структурування, кодування, категоризації, інтерпретації, прогнозування і розуміння людиною дійсності [6, с. 555].

Отже, поняття когнітивного стилю використовується як для опису функції когнітивного компоненту у розвитку особистості, а також для більш глибокого пізнання інтелектуального (інформаційного) процесу. Ми повністю підтримуємо позицію Т. Горпінч, яка звернула увагу на те, що «точний переклад англійського слова *cognitive* на українську мову відповідає слову *пізнавальний*. Однак терміни «пізнавальний» і «когнітивний» не є синонімами. «Пізнавальний» – це такий, що стосується процесу відображення дійсності в індивідуальній свідомості у вигляді пізнавального образу (сенсорного, перцептивного, мнемічного, розумового), тобто цей термін адресується тому, що відображено в пізнавальному образі. «Когнітивний» – це такий, що стосується психічних механізмів переробки інформації в процесі побудови пізнавального образу на різних рівнях пізнавального відображення, тобто цей термін адресується тому, як будується пізнавальний образ». Слід додати, що стиль мислення й когнітивний стиль теж не є тотожними поняттями. Якщо перше пов'язане із зосередженням уваги на предметі пізнання та характері його розуміння, то друге пояснює інтелектуальні процеси, пов'язані з обробкою інформації. Мова йде про такі операції як сприйняття, аналіз, структурування та категоризація інформації. Більшість дослідників погоджуються, що когнітивний стиль відображає індивідуальні способи переробки інформації про актуальну ситуацію (О. Лібін, М. Холодна, Т. Горпінч). Використовуються також поняття «інтелектуальна переробка», «особливого роду індивідуальні особливості інтелектуальної діяльності».

Отже, при розгляді стилю в аспекті часу важливо враховувати особливості когнітивної структури особистості, яка є втіленням усезагального зв'язку об'єктів, а також специфіку інтелектуальних процесів. На основі когнітивного стилю особистості стає можливим формування індивідуального стилю творчої особистості.

Отже, науковий інтерес до творчого стилю особистості є результатом переходу від традиційного суспільства як вертикально-організованого, де

провідну роль відіграють соціокультурні зразки, до організованого горизонтально, де головним актором історичного процесу є творча особистість. Цілком закономірним є висновок А. Чеботарьової про те, що останнім часом психологічні дослідження проводяться в руслі парадигми розвитку особистості, і стильові характеристики індивідуальності все більше співвідносяться не з діяльністю, а з конкретною людиною [7].

На сучасному етапі розвитку психологічної науки можна виділити нові тенденції в дослідженні творчого стилю особистості: стиль розглядається як соціально зумовлений феномен (перехід до психосоціальних характеристик особистості); посилення уваги до поведінкових моделей, що продукують різноманітність; прийняття до уваги параметрів ситуації (що є ознакою перехідного стану системи); посилення значущості творчих якостей особистості у перехідні періоди філогенетичного розвитку суспільства й онтогенетичного розвитку людини, що робить доцільним введення поняття «творчий стиль особистості». Людина розглядається як творець свого життя.

Висновки. Стиль є підсистемою складної системи, теоретико-методологічна конструкція якої може бути представлена в єдності аспектів матерії, простору, часу, руху. Ці аспекти дослідження категорії стиль упорядковані на основі принципу глобального еволюціонізму, що дозволило побудувати теоретико-методологічну конструкцію, у якій послідовність виділених аспектів відповідає послідовності творення еволюційних форм матерії: природи, життя, суспільства, творчості.

Творчий стиль особистості як соціальна (динамічна) підсистема складної системи має дві сторони: біологічну (поведінкову) і психологічну (когнітивну). Для їх розрізнення стиль розглянутий в аспектах матерії (стиль мислення), простору (стиль життя), часу (когнітивний стиль), руху (творчий стиль особистості). Проведений аналіз наукових праць довів, що обраний розгляд категорії «стиль» у різних аспектах є правомірним.

Поняття «стиль життя» розкриває індивідуальну своєрідність поведінкових виявів соціального суб'єкта. Поняття «когнітивний стиль» характеризує інтелектуальну якість особистості, встановлюючи її зв'язок з когнітивною структурою. Поняття «творчий стиль особистості» має системний характер і розкриває рушійну силу й механізм розвитку соціальної системи будь-якої природи.

Теоретико-методологічна конструкція категорії «стиль» дозволяє встановити аналогію між

концептами соціологічної й психологічної наук, що описують та пояснюють механізми виникнення й становлення творчого стилю особистості. Ці положення є актуальними для проєктування психолого-педагогічної дії у перехідні періоди

онтогенетичного розвитку особистості (наприклад, підлітковий вік) або філогенетичного розвитку суспільства (наприклад, перехід до інформаційного суспільства). Це є завданням подальшого наукового пошуку.

Список літератури:

1. Горпініч Т. Особливості становлення поняття «когнітивний стиль». URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1265>.
2. Козаченко О.О. Стиль життя: основні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 3. С. 5–13.
3. Михайлова К., Шкурапет Н. Потенціал використання понять «спосіб життя» та «стиль життя» для соціологічного аналізу практик щодо індивідуального здоров'я. *Соціологічні студії*, 2020. № 1 (16). С. 64–74.
4. Міняйло І. В. Поняття стилю життя: можливості операціоналізації в рамках досліджень соціальної стратифікації. *Наукові записки*. 2006. Том 58. С. 80–84.
5. Пилявець Н.І., Потапчук Є.М. Сучасні підходи до визначення поняття «когнітивний стиль особистості». *Габітус*. 2021. Випуск 26. С. 117–121.
6. Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження когнітивних стилів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. С. 549–560.
7. Чеботарьова А.І. Зміст поняття «когнітивний стиль» у психологічній науці. *Наука і Освіта*. 2010. № 10. С. 35–37.
8. Adler A. *The practice and theory of Individual Psychology*. Totowa, NJ: Littlefield Adams, 1968.

Kopylova S.V., Bila I.M. EVOLUTIONARY APPROACH TO THE PHILOSOPHICAL, PSYCHOLOGICAL AND SYSTEMATIC UNDERSTANDING OF THE CATEGORY «STYLE»

The article provides an understanding of the term «style» on the basis of a system-evolutionary approach. This will contribute to the reduction of ambiguity in the interpretation of the concepts of «cognitive style», «lifestyle», «leadership style», etc., and will also make possible a critical assessment of numerous scientific works devoted to the analysis of this concept.

On the basis of the system-evolutionary approach, the theoretical-methodological construction of the concept of «style» was developed, substantiated and verified, which can be considered in four aspects: the aspect of matter, the aspect of space, the aspect of time, the aspect of movement. Each of the aspects of consideration allows to understand the category «style» through a variety of findings. The number of selected aspects and their sequence correspond to the principle of global evolutionism, and their name – the moment of creation of one or another organizational form of matter that becomes an object of knowledge (nature, life, mind, creativity). They are also consistent with the basic laws of materialist dialectics, which express the mechanism of motion of matter, as well as the property of reflection that matter possesses, and which is of universal importance for its understanding.

The structure of style as a dynamic subsystem of a complex system has two sides: individual-psychological (active, adaptive) and personal (systemic). To distinguish them, style is considered in terms of matter (thinking style), space (lifestyle), time (cognitive style), movement (creative style of the individual). A systemic-evolutionary approach to the aspectual analysis of the complex interdisciplinary term «style» made it possible to clarify the conceptual features of the concepts «cognitive style» and «creative style» as scientific and psychological categories.

Summarizing, it is noted that the theoretical and methodological construction of the «style» category allows establishing an analogy between the concepts of sociological and psychological sciences, which describe and explain the mechanisms of the emergence and formation of the creative style of an individual. These provisions are relevant for the design of psychological and pedagogical action in transitional periods of the ontogenetic development of the individual (for example, adolescence) or the phylogenetic development of society (for example, the transition to the information society).

Key words: *system-evolutionary approach, system, lifestyle, cognitive style, creative style of the individual, transitional age, social practices, needs, opportunities.*